

PÂINEA – SUPERSTIȚIE ȘI RIT ÎN TRADIȚIA POPULARĂ

Petru Adrian Danciu

Chiar dacă pare un subiect oarecum exotic, ne permitem a încerca o abordare mai puțin obișnuită și totuși științifică, legată de rolul pâinii în cadrul superstițiilor și în același timp a riturilor pe care acestea le determină. Pâinea, ca orice alt element care poate fi ocultat, are un rol important și deloc neglijabil, în cadrul problemei noastre, mai ales dacă ne gândim la faptul că superstiția nu este departe de magie.

După părerea noastră, superstițiile sunt reminiscențe ale actelor magice, pierdute de contextul ritualic în spațiul profan, de cele mai multe ori fără o logică, însă inspirând teamă, chiar dacă nu sacră¹, celor care se raportează la ele prin credință (superstițioșii). E de înțeles că mai toate elementele de magie, care generează tabuuri se regăsesc, mai devreme sau mai târziu în emanațiile superstițioase.

Bineînțeles că pâinea, care se regăsește în cele mai vechi tradiții religioase², nu putea lipsi nici din credințele poporului român, cu atât mai mult cu cât ea aparține bogatului cult al fertilității pământului.

Chestiuni macabre se pot scrie pe această temă, plecând de la „nevinovatele” superstiții ca aceea (romană), în care *pâinii* și *sării* li se atribuiă proprietatea magică de a *exorciza duhurile rele*³, și ajungând până la demonica „liturghie neagră”, în care *trupul și sângele* lui Hristos din *euharistie (ostie)* sunt blasfemiate cu scopul obținerii puterilor malefice și natural, ca simbol al unei iremediabile ruperii de sacru⁴. Toate aceste exemple indică legătura importantă dintre superstiție și magie care-i stă la bază.

Totuși trebuie stabilită o limită. Cea mai clară este aceea că *superstițiile* au în principal un *rol preventiv*. Spre exemplu atunci *când se așează pâinea invers, se spune că Fecioara Maria plânge, iar acest lucru poate atrage nenorociri; sau nu e voie să se înfigă cuțitul în pâine, pentru că va suferi un suflet nevinovat; ori cine arde pâine va fi victima unor întâmplări teribile*⁵.

Apoi un altul care anunță o lipsă, o *nenorocire* legată mai ales de *furtul de mană*, practică adesea utilizată de către vrăjitoare: ... *dacă într-o casă sunt numai necazuri pâinea nu mai e bună*⁶. Cu alte cuvinte aluatul nu crește (pâinea nu dospește), sau cum se mai spune în popor: „o rămas pâinea lută (ca *lutul*).

În fine, de ce nu, ea poate fi și instrumentul de *ghicire a viitorului*. Este utilizată mai ales cu privire la rodul plantelor, în speță a grâului. Astfel, *cine aruncă pe l*

ianuarie o coajă de pâine în puț poate fi sigur că nu va duce lipsă de apă în acel an⁷. De reținut că toate acestea nu se petrec sub forma unui act magic în adevăratul sens al cuvântului, ci sub cel al credințelor populare sau superstițiilor de la sat. Oamenii se raportează la aceste credințe „din bătrâni „, cu toată încrederea, fără a le pune la îndoială vreodată. Mulți crezând și astăzi că ele asigură rodul pământului, în cazul nostru pâinea „cea de toate zilele”.

După cum se poate ușor observa credințele și superstițiile populare sunt strâns legate, mergând până la a se identifica una cu alta. Scopul lor nu este în esență malefic, fiind concentrat la ciclul sacru al naturii, în care pâinea, hrana de zi cu zi a omului, reprezintă elementul central.

Până aici se poate conchide că în cadrul exemplelor mai sus amintite pâinea are un rol general însă bine determinat, rezumat la interesurile imediate ale vieții sociale, cu un simbolism dus până la limita *actelor magice* despre care vom discuta în continuare. Tot acum *pâinea* este asociată ideii de *mană*, ca element esențial ce menține viața oamenilor. De asemenea este strâns legată de grija zilei de mâine, însă ca act magic prin rituri preventive. Foarte interesant de subliniat e faptul că în cadrul superstițiilor – deși acestea sunt oarecum înrudite cu actele magice – pâinea nu este violentată în nici un fel. Ea nu e pusă *invers*, fapt care este privit ca un mare păcat, deoarece, simbolic vorbind, reprezintă trupul lui Hristos. Pentru a înțelege sensul, e ca și cum spre a blasfemia, am orienta crucifixul cu susul în jos. De aceea ocrotitoarea pământului, Fecioara Maria, care are grijă de tot rodul (interesant de observat aici sunt reminiscentele ale riturilor de fertilitate), se supără și pedepsește pe imprudent sau pe acel care a făcut-o cu intenție.

Cuțitul – armă mortală cu un simbolism extrem de bogat – nu se înfige în pâine, care este „trupul” căci rănește sau chiar ucide un om nevinovat. Iată cum pâinea în acest caz pare că slujește actelor de magie simpatică. Aici pâinea ia locul păpușii pe care vrăjitorul o înțeapă spre a pricinui dureri infernale sau chiar moartea victimei. Înfigerea cuțitului în pâine de către o persoană *neinițiată* poate aduce prin accident nenorocire chiar în propria-i casă, în care nevinovați sunt întotdeauna copii.

Mai mult chiar, ea este un *barometru magic* pentru că indică lipsa de mană – sărăcie, sau din contră, bogăția ei. La sat o familie săracă este o familie care „nu are nici pâine să pună pe masă”, semn clar al lipsurilor provocate de ce nu prin folosirea magiei, cu atât mai mult cu cât situațiile de acest gen apar fulgerător, fără explicațiile logice (calamități naturale, boli etc.)

În altă ordine de idei, visele imprimă și ele o notă superstițioasă. Ele transmit ceva în care ar trebui să crezi, un mesaj plin de simboluri, un mesaj în care pâinea se regăsește adesea în cele mai interesante ipostaze. Vom încerca în câteva exemple să le cuprindem, fără a emite pretenția unei analize complete.

Câte o dată ea este legată de număr; o viziune bună pe dinăuntru și rea în afară.

Artemidoros (grec născut la Efes în secolul al II-lea d. Hr.), dă un exemplu în acest sens. El povestește despre un om care „după ce a visat că a primit *două pâini* de la Helios, nu a supraviețuit decât același număr de zile, căci numai pentru acest soroc îi era îndestulătoare hrana care-i fusese dată de zeu”⁸. Visul face parte din categoria celor trimise de zei, pentru că, credeau grecii, acestea se îndeplinesc întotdeauna.

În visuri diferite *feluri de pâine* indicate pentru anumite categorii de oameni. A gusta din tipul de pâine contraindicat e *semn rău*:

„*A mânca pâinea care se mănâncă de obicei e de bine; de pildă, pentru sărac e potrivit pâinea neagră, iar pentru cel bogat pâinea albă. Dacă se mănâncă altă pâine în locul celei obișnuite, nu numai că este de bine, dar chiar e de rău: pentru sărăci aceasta indică boala, iar pentru bogați, lipsuri. Pâinea din orez este pentru toți de bine: căci legenda spune că acesta a fost prima hrană dată de zei oamenilor. Făina de grâu sau de orez semnifică același lucruri ca și pâinea, dar mai puțin importante «și mai de temut»*”⁹.

Semn bun sau rău, pâinea este, pentru cei care cred, elementul simbolic care transmite mesajul din lumea de dincolo celor de aici. Credința în visuri dusă până la absurd, naște superstiția; iar frica de înțeleșuri ascunse aduce după sine la interpretări dintre cele mai curioase.

Sensurile se multiplică întru ritm greu de urmărit atunci când ne referim la genezele cultice ale pâinii. Se pleacă de la aluat¹⁰ ca arhetip al materiei sacre. Colacul și pâinea simbolizează lutul, ciclul grâu – aluat - pâine se aseamănă nașterii, vieții (căsătoriei) și morții oricărei ființe umane. De aceea prepararea aluatului e *ritualică*, tabuurile legate de acest aspect respectându-se cu strictețe, căci altfel el nu va crește, cum am subliniat la început, ca semn al păcatului, al lipsei de mană¹¹. Tot ritualic, arderea aluatului deci prefacerea lui în pâine, reprezintă însuflețirea care se dă celei din urmă, nașterea efectivă, intrarea sufletului în trup. De aceea, o dată cu apariția creștinismului, romanilor nu le-a fost greu să vadă în ea trupul lui Hristos.

Pregătirea ritualică a pâinii este esența oricărei înțelegeri simbolice, aici fiind incluse și superstițiile, chiar dacă trunchiate, ele ne lasă cu greu să privim în adâncul lor. Pentru români pâinea este copilul, rod al pământului din pântecul căruia s-a născut fizic. La fel Hristos, prin încarnarea Sa, devine în parte, prin înomenirea Sa, rod al aceluiași pământ, ca fruct al unirii dintre divin și uman.

Rolul simbolic al pâinii în cadrul superstițiilor și al riturilor populare este bine determinat însă greu de acceptat tocmai datorită distanței care desparte superstiția de practicile și credințele populare în sine. Cu toate acestea interesant de observat este faptul că pâinea își păstrează fără probleme toate semnificațiile în superstiții care au înțeleșuri greu de perceput. Aici ea devine un „cod”, în sensul că de ea atârnă descifrarea mesajului transmis.

În final, o concluzie se desprinde cu claritate: pâinea indică profunda sacralitate de care omul dă dovadă, reprezentând în acest sens un semn al valorificării elementelor sedentare, puternic întipărite în cultul zeiței mamă de la care multe simboluri își trag în timp profunda origine.

NOTE

¹ Privite ca reminiscențe ale actului magic superstițiile nu se pot integra în experiența sacralului, decât de pe o poziție lumească, departe de origine, sau de trăirea oferită de acel *tremendum* despre care foarte bine scria Otto (v. Rudolf Otto, *Sacralul*, Ed. Dacia Cluj-Napoca 1996, p. 20-26. Ele inspiră teamă, oarecum indirect și întrerupt, fiind în cel mai bun caz amintirea unor tabuuri despre care nu se poate decât ghici. Ele nu pot fi explicate în acest raport și de aceea, dacă ar fi să vorbim despre frica pe care o produc, ar trebui să spunem că, din perspectiva orizontului tradițional românesc (chiar bănățean), ele aparțin „Celui-fără-de-Nume”, apelativ dat doar forțelor întunecate (v. Ioan Viorel Boldureanu, *Credințe și practici magice. Eseu despre orizontul mental tradițional*, Ed. Brumar, Timișoara 2001, p. 35-37).

² Vezi coord. Sergio Donadoni, *Omul egiptean*, Ed. Polirom, Iași 2001, p. 16-22, 26-28, 193-194.

³ Doamna Sofia, *Superstiții din bătrâni*, Ed. POL Media, București 2000, p. 124, unde mai departe adaugă următoarele: „Astfel dacă o persoană este întâmpinată cu pâine și cu sare nu are cum să facă rău” (Idem, *op. cit.*).

⁴ Într-un sens foarte larg, Francisco Bethecourt oferă următoarele explicații: „Relatării despre sabat trimit deci la un complex ritual dominat de viziunea creștină asupra lumii care explică sensul ritualurilor de răsturnare (călcare în picioare a crucifixului sau a ostiei, celebrarea mesei negre), rolul structural al figurii demonului, importanța atribuită ceremoniilor de venerație, de promisiuni și de contract (dar și de contra-dar)”, în lucrarea coord. de Robert Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 181.

⁵ Sofia, *Idem*, p. 125.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Artemidoros, *Carte de talmăcire a visurilor*, Ed. Polirom, Iași 2001, I,5; de asemenea, mai vezi și IV, 33.

⁹ Idem, *op. cit.*, I, 69.

¹⁰ Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc – dicționar*, Ed. Enciclopedică, București 2001, p. 3.

¹¹ Același lucru despre prepararea *anaforei (pasca)*: „Nafora se face cu cea mai mare curățenie. În Roșca, femeile, pentru a face pasca, se grijesc, se spală pe cap, se piaptână, îmbracă cămeșe și straie curate, bat metanie spui rugăciuni și apoi se apucă de plămădit” (cf. Elena Niculiță-Voroncea, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Ed. Polirom, Iași 1998, p. 285).

THE BREAD – SUPERSTITION AND RITE IN THE FOLK TRADITION

Summary

The bread, which is to be found in the oldest religious traditions, belongs to the large cult of fertility of the earth. It is attached to the idea of manna as the essential element of life. It is also connected to the worry of the marrow as a magic act through preventive rituals. For the believers it is a symbolic element too, which sends messages from the gone people to our world. The ritual preparation of the bread is the essence of any symbolic meaning including the superstitions. The bread is the sign of the man's deep holiness, and it represents a sign of the sedentary element valorisation, strongly printed in the cult of mother-goodness, the origin of a lot of symbols.